

Γεωργίου 'Ι. Μαντζαρίδη

**Μαθήματα
Χριστιανικής 'Ηθικῆς**

'Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη

8. Η ΕΛΠΙΔΑ

Ὅπως ἡ πίστις, ἔτσι καὶ ἡ ἐλπίδα ἐμφανίζεται στίς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τό Θεό ἐξαιτίας τῆς φαινομενικῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἀπό τόν κόσμον. Μέ τήν ἐλπίδα θεωροῦνται ὡς παρόντα τά μέλλοντα καί ὡς προκείμενα τά προσδοκώμενα. Ἡ ἐλπίδα χαρακτηρίζεται ἀπό τόν ἅγιον Γρηγόριο τό Θεολόγο ὡς «ἀπόντος πράγματος συνουσία»¹. Μέ αὐτήν ὁ πιστός προχωρεῖ πέρα ἀπό τήν ἀμεσότητα καί δοκιμάζει τήν ἐπέκεινα πραγματικότητα μέσα στά πλαίσια τοῦ φθαρτοῦ καί πρόσκαιρου αὐτοῦ κόσμου. Ζεῖ τήν παρουσία τοῦ Θεοῦ μέσα στόν κόσμον καί ἐντάσσεται στήν ἐσχατολογική προοπτική, πού τόν μεταφέρει «ἀπό τῆς ἐν πίστει χάριτος εἰς τήν κατ' εἶδος χάριν»². Γι' αὐτό ἡ ἐλπίδα ἀποτελεῖ θεμελιώδη χριστιανική ἀρετή, πού συνδέεται ἄμεσα μέ τήν πίστιν.

Οἱ Χριστιανοί σέ ἀντίθεση μέ τούς λοιπούς, τούς «μη ἔχοντας ἐλπίδα»³, εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐλπίδας⁴. Ἡ χριστιανική ἐλπίδα εἶναι σταθερή καί ἀσφαλής, γιατί δέν ἀναφέρεται στό πιθανό ἢ τό ἐνδεχόμενο, ἀλλά στό βέβαιο καί αἰώνιο, δηλαδή ἀναφέρεται σέ τελευταία ἀνάλυση στόν ἴδιον τό Θεό⁵. «Τί οὖν», ρωτᾷ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, «ἐν ἐλπίσιν ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ»; Καί ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος· «ἐν ἐλπίσιν μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπίναις... ὁ γάρ ἐπαγγειλάμενος ἀεὶ ζῆν, ἡμεῖς τε οἱ μέλλοντες αὐτῶν ἀπολαύεσθαι, κἄν ἀποθάνωμεν, ἀναστησόμεθα πάλιν, καί οὐδέν ὅλως ἔστιν ὃ δύναται ἡμᾶς κατασιχνῆναι, ὡς εἰκῆ καί μάτην καί ἐπὶ σαθραῖς ἐπαρθέντας ἐλπίσιν»⁶. Μέ τήν ἐλπίδα λοιπόν ἀναμένει ὁ πιστός τήν δικαίωση τῆς πίστεώς του, χωρίς νά φοβᾶται ὅποιαδήποτε διάψευση, οὔτε ἀκόμα καί τήν διάψευση τοῦ θανάτου. Ἀντίθετα μάλιστα οἱ φαινομενικές διαψεύσεις, πού τοῦ δημιουργοῦνται στό ἐπίπεδο τῆς ἀμεσότητας, προσφέρονται στόν πιστό ὡς δυνατότητες πού βεβαιώνουν τήν ἀλήθεια τῆς ἐλπίδας

1. Ἐπιθικά 1,2,34,158, PG37,956A.

2. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία* 24, PG91,705A.

3. Ἐφ 2,12. Α' Θεσ 4,13.

4. Β' Κορ 10,15. Α' Θεσ 4,13.

5. Α' Τιμ 1,1.

6. Εἰς τήν πρὸς Ρωμαίους ὁμιλία 9,3, PG 60,469.

του. Αυτό οφείλεται στο έσχατολογικό περιεχόμενο της χριστιανικής ἐλπίδας, πού αποτελεί καί τήν ἐγγύηση γιά τή διατήρησή της ἔξω ἀπό τούς περιορισμούς καί τή σχετικότητα τῆς ἀμεσότητας.

Τό νόημα τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, ὅπως ἄλλωστε καί τό νόημα τῆς ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχει καί βρίσκεται μόνο στό Θεό. Αυτό ἀκριβῶς ἐπιβάλλει καί τή θεώρηση τῆς προσωπικῆς καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μέσα στήν προοπτική τῆς ἐσχατολογικῆς ἐλπίδας. Ἡ ἐλπίδα αὐτή δέν ἀλλοτριώνει τόν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀντίθετα τόν ὀδηγεῖ στήν οἰκείωση καί ἀνάκτηση τοῦ ἑαυτοῦ του ἐν Χριστῷ. Ἀκόμα ἡ χριστιανική ἐλπίδα δέν ἀπομακρύνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν καθημερινή ζωή οὔτε τροφοδοτεῖ ὄνειροπολήσεις ἢ ἀνεδαφικούς δραματισμούς, ἀλλά εὐρύνει τή ζωή, νικά τήν ἐφημερότητά της καί τή συνδέει μέ τήν αἰωνιότητα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. «Ἡ δὲ ἐλπίς οὐκ ὄνειροπολεῖν ἀξίως, ὡς ἂν τις εἴποι, ἀλλά γενναίως κρατεῖν ἐν τοῖς παροῦσι παρασκευάζει τὰ μέλλοντα, τῆς ἀναμφιβόλου πληροφορίας τὸ μήπω παρὸν τῷ χρόνῳ, ὡς ἐνεστὸς ἤδη τῷ λογισμῷ ἐγχειριζούσης, καὶ σχεδὸν τὰ προσδοκώμενα ὑπ' ὄψιν ἀγούσης. Ὑπερβάσα γὰρ ἡ ἐλπίς τὰ ἐμποδῶν κωλύματα, συνάπτει τὸ ποθοῦν πρὸς τὸ ἐρώμενον, τὸ παραρρέον τοῦ χρόνου τῆ τοῦ μέλλοντος σχέσει νικῶσα»¹.

Προοπτική

Μέ τήν ἐλπίδα βαδίζει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τό μέλλον καί διαμορφώνει τήν προοπτική τῆς ζωῆς του. Εἰδικότερα μέ τήν ἐλπίδα στό Θεό προσανατολίζει ὁ πιστός τή ζωή του μέσα στήν πραγματικότητα πού τοῦ προσφέρει ὁ Θεός. Ἡ πραγματικότητα αὐτή δέν ταυτίζεται μέ τήν ἀμεσότητα. Εἶναι μιά πραγματικότητα πού ὑπερβάλλει τή ρευστότητα καί τήν ἀπάτη τῆς ἀμεσότητας καί καταργεῖ ὅλες τίς διαψεύσεις καί τίς ἀντιφάσεις της. Εἶναι ἡ ἐσχατολογική πραγματικότητα, σέ σχέση μέ τήν ὁποία ὁ πιστός μπορεῖ νά βρεῖ τήν ἐλευθερία του ἀπό τίς δεσμεύσεις καί τούς περιορισμούς τῆς ἀμεσότητας, καί ν' ἀποκτήσει μιά ἐντελῶς καινούρια τοποθέτηση ἀπέναντι σ' αὐτήν. Εἶναι ἡ πραγματικότητα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία προσεγγίζεται μέ τήν ὑπέρβαση τῶν ἐμποδίων καί τῶν διαψεύσεων πού δημιουργεῖ ὁ χρόνος. Μέσα στήν πραγματικότητα αὐτήν ἀποκτᾶ ὁ ἄνθρωπος ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας καί κατανοεῖ τή συμβατικότητα καί τή σχετικότητα τῆς ἀμεσότητας². Ἔτσι αἰσθητοποιεῖται ἄλλωστε

1. Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολή πρὸς Ἀρμενίους περὶ πίστεως 3, PG65,857C.

2. «Εἰ οὖν θέλεις σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πειρῶ πάντοτε ὑπερβαίνειν τὰ αἰσθητὰ καὶ διὰ μόνης ἐλπίδος προσκολλησθαι τῷ Θεῷ». Μάρκου Ἐρημίτου, Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοδοθῆναι 135, PG 65,949D.

ἀπό τόν πιστό καί τό νόημα τῆς συμμετοχῆς του στό θάνατο καί τήν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, πού δίνει τό ἰδιαίτερο περιεχόμενο στή χριστιανική ζωή. Γιατί, ἄν ἡ πίστη στήν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τήν οὐσία τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἡ ἐλπίδα τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτήν ἀποτελεῖ τό σκοπό του.

Ἡ ἐλπίδα τρέφεται ἀπό τήν πίστη. Ἡ πίστη περιέχει, ὅπως εἴπαμε, τή μνήμη τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πού φανερώθηκε στόν κόσμο, καί προσφέρει στόν ἄνθρωπο τή σωστή ἀντίληψη γιά τό νόημα καί τό σκοπό τῆς ὑπάρξεώς του. Ὅπως ἡ πίστη, ἔτσι καί ἡ ἐλπίδα συνδέεται μέ τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός ὅμως δέ χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς ἡ πίστη, ἀλλά ὡς ἡ ἐλπίδα τῶν Χριστιανῶν¹. Αὐτό συμβαίνει, γιατί ἡ πληρότητα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς δέ βρίσκεται στό παρελθόν, ἀλλά στό μέλλον. Δέν τοποθετεῖται στό Χριστό τῆς ἱστορίας, ἀλλά στόν Κύριο τῆς δόξας, πού θά φανερωθεῖ ὡς ζωή καί δόξα τῶν πιστῶν². Ἄν ἡ ζωή τῶν Χριστιανῶν δέ στηριζόταν στόν ἀναστημένο Χριστό, τότε, ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, «ἐλεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο»³.

Ἡ ἐλπίδα, ἐνῶ στηρίζεται στήν πίστη, δίνει ταυτόχρονα νόημα σ' αὐτήν. Ὅταν λείπει ἡ ἐλπίδα, ὑποχωρεῖ καί ἡ πίστη. Ἡ ἐλπίδα εἶναι τό «αἷμα τῆς πίστεως», «διαπνευσάσης δὲ τῆς ἐλπίδος δίκην ἐκρύνεντος αἵματος τὸ ζωτικὸν τῆς πίστεως ὑπεκλύεται»⁴. Ἡ ἐλπίδα, παρατηρεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, «καθάπερ σειρὰ τις ἰσχυρὰ τῶν οὐρανῶν ἐξαρτηθεῖσα, τὰς ἡμετέρας διαβαστάζει ψυχάς»⁵.

Ἡ ἐλπίδα στό Θεό καλλιεργεῖ ἰδιαίτερη ἀγωνιστική διάθεση. Παράλληλα ἡ ἐλπίδα ὀδηγεῖ στήν ἠθική κάθαρση καί τόν ἐξαγνισμό τοῦ πιστοῦ· «ὁ ἔχων τήν ἐλπίδα ἀγνίζει ἑαυτόν, καθὼς ἐκεῖνος ἀγνός ἐστι»⁶. Δέν μπορεῖ νά ἐλπίζει στό Θεό κάποιος πού δέν προσπάθησε νά τηρήσει τό θέλημά του⁷. Τέλος ἡ καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς καί ἡ κακοπάθεια γι' αὐτήν ἀποτελοῦν τή γνησιότερη ἀπόδειξη γιά τήν ἐμμονή στήν ἐλπίδα· «ἡ εἰς Θεὸν ἐλπίς ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἀρετὰς κακοπαθείας φαίνεται»⁸.

1. *Α' Τιμ* 1,1. Ἰγνατίου, *Πρὸς Τραλλιανούς* 2,2. *Πρὸς Φιλαδελφεῖς* 11,2. *Πρὸς Σμυρναίους* 10,2 κ.ἄ.

2. *Κολ* 3,4.

3. *Α' Κορ* 15,19-20.

4. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός* 1,6,38,3.

5. *Εἰς Θεόδωρον ἐκπεσόντα* 1,2,PG47,279.

6. *Α' Ἰω* 3,3..

7. Βλ. Ἰσαάκ Σύρου, *Λόγος* 26, ἔκδ. Ἰ. Σπετσιέρη, σ. 116.

8. Ἰσαάκ Σύρου, *Λόγος* 22, σ. 89.

Ἐλπίδα
καί
πίστη

Προϋποθέσεις
τῆς ἐλπίδας

Ἐλπίδα
καὶ
ρεαλισμός

Χωρὶς τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσει καθολικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ νὰ συλλάβει τὸ βαθύτερο νόημά της. Ἡ στατικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ παρόντος δὲν προσφέρει τὴ σωστὴ εἰκόνα γιὰ τὴ ζωὴ. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε, πὼς σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι ἀνόητη καὶ ἄτοπη. Ἡ ζωὴ δὲν παρουσιάζεται ὡς στατικὴ κατάσταση, ἀλλὰ ὡς διαρκὴς ἐπίθεση τοῦ μέλλοντος μὲ τίς ἄπειρες δυνατότητες καὶ τὰ ἐνδεχόμενά του. Ἡ ἐλπίδα, ὡς δύναμη πού κάνει τὸν ἄνθρωπο ἰκανὸ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀμεσότητα ὄχι μὲ τὴν ψυχρὴ καὶ στατικὴ μορφή της, ἀλλὰ μὲ τὸ ζωντανὸ καὶ δυναμικὸ χαρακτήρα της, προσφέρει καὶ τὴ μόνη δυνατότητα γιὰ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς¹. Χωρὶς τὴν ἐλπίδα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πραγματικὴ προοπτικὴ στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ.

Ἡ ἐλπίδα
στὴν
ἐποχὴ μας

Ἡ ἐλπίδα ὡς ἐπέκταση πρὸς τὸ μέλλον συνυφαίνεται γενικότερα μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσο ζεῖ κανεὶς, ἐλπίζει. Εἰδικότερα ὅμως ἡ ἐλπίδα προσδιορίζει ἀποφασιστικότερα τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δὲ στρέφεται στὸ παρελθόν, ἀλλὰ στὸ μέλλον. Οἱ ραγδαῖες ἐξελίξεις μέσα στὴν πολιτιστικὴ, τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας ἀπέσπασαν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ παρελθόν, μείωσαν τὸ σεβασμὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἔστρεψαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ μέλλον. Ἔτσι ἡ ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον γίνεται τὸ κυριότερο μέτρο γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων μέσα στὸ παρόν. Ἡ σχέση μὲ τὸ παρελθόν γίνεται ὄλο καὶ πιο ρομαντικὴ², μὲ ἄμεση συνέπεια τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὴν παράδοση. Κι ἐπειδὴ μέσα στὴν παράδοση ἐντάσσονται οἱ θρησκευτικὲς καὶ ἠθικὲς ἀντιλήψεις, ἡ νέα αὐτὴ τοποθέτηση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις στὴ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ του ζωὴ. Οἱ προοπτικὲς πού δημιουργοῦνται γιὰ τὸ μέλλον δὲν ἔχουν ὑπερβατικὴ ἀναφορά, ἀλλὰ καθαρὰ ἐγκοσμιοκρατικὸ χαρακτήρα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὰ πράγματα στά ὁποῖα στήριξε τὴν ἐλπίδα τοῦ ὁ ἄνθρωπος ἄρχισαν νὰ τὸν ἀπογοητεύουν. Ἡ σχετικότητα τῶν λύσεων πού τοῦ προσφέρουν, τὰ νέα προβλήματα πού δημιουργοῦν, ἀλλὰ καὶ ἡ δυνατότητα νὰ μεταβληθοῦν ἀπὸ τὴ μιά στιγμὴ στὴν ἄλλη σὲ μέσα ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς γίνονται ὄλο καὶ πιο ἐμφανή. Ἦδη αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ὅτι βρίσκεται σ' ἓνα δύσκολο δρόμο, πού καταλήγει σὲ ἀδιέξοδο καὶ καταστρέφει κάθε ἐλπίδα του. Περιορισμένος στὴν ἀμεσότητα ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ

1. Βλ. J. Moltmann, *Theologie der Hoffnung*, München 1965, σ. 21 ἐξ.

2. Βλ. J. B. Metz, *Zur Theologie der Welt*, München 1968, σ. 77.

ἐλπίζει ἢ μεταβάλλει τὴν ἐλπίδα του σὲ ἀνυπόφορη βασανιστικὴ δύναμη, πού στή συνέχεια ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἐξαφανίσει· «νίκησε τὸ στερνόν, τὸν πιό μεγάλο πειρασμό, τὴν ἐλπίδα. Τοῦτο εἶναι τὸ τρίτο χρέος», λέει ὁ Ν. Καζαντζάκης¹. Νικώντας ὅμως ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐλπίδα παραδίνεται στὴν ἀπελπισία.

Ἡ ἀπελπισία ἢ ἡ ἀπόγνωση χαρακτηρίζεται στὴν πατερικὴ γραμματεία ὡς διαβολικὴ διάθεση, πού ὁδηγεῖ στὴν καταστροφή². Καί πραγματικά ἡ ἀπελπισία ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ διαβόλου. Ὁ διάβολος μπορεῖ νὰ πιστεύει καί νὰ φρίττει, δέν μπορεῖ ὅμως νὰ ἐλπίζει. Ἡ ἀπελπισία ἐμφανίζεται ὡς συνέπεια τῆς ἀποστασίας καί τῆς ἀλλοτριώσεως ἀπὸ τὸ Θεό. Ἀντίθετα ἡ ἐλπίδα ἀποτελεῖ καρπὸ πίστεως καί ἐμπιστοσύνης στό Θεό. Μὲ τὴ δύναμη τῆς ἐλπίδας μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερνικήσει τίς δυσχέρειες πού συναντᾷ στὴ ζωὴ του καί νὰ τίς μετατρέψει σὲ παράγοντες πού συντελοῦν στὴν ἐκπλήρωση τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ του. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, «ἢ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίς πάντα μεταρρυθμίζει»³. Ἔτσι ἡ ἐλπίδα γίνεται τὸ μέσο γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν ἀντιθέσεων πού δημιουργεῖ μέσα στὸν παρόντα αἰῶνα ἢ συνύπαρξη τῆς καινῆς κτίσεως, στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ πιστός, μὲ τὸν ἐκπεσμένο κόσμο⁴.

Ἀπαραίτητος ὅμως ὅρος γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐλπίδας εἶναι ἡ ὑπομονή. Ἐφόσον ἡ ἐλπίδα ἀναφέρεται σὲ πράγματα πού δέν εἶναι παρόντα, δέν εἶναι δυνατό καί νὰ διατηρηθεῖ χωρὶς τὴν ὑπομονή. Καί ἂν αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὁποιαδήποτε ἐλπίδα, πολὺ περισσότερο ἰσχύει γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἐλπίδα, πού ἐνῶ ἀναφέρεται στὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ μέσα στὸν κόσμο, στοχεύει πέρα ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα· «εἰ δὲ ὁ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα»⁵. Ἄλλωστε ἕνα ἀπὸ τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ Χριστιανοῦ πρέπει νὰ εἶναι καί ἡ δυνατότητά του ν' ἀντιμετωπίζει ὁποιοδήποτε κακὸ μέσα στὸν κόσμο μὲ τὴ δύναμη τῆς ἐλπίδας του στὶς δωρεές τοῦ Θεοῦ⁶.

Τέλος ἡ ἀληθινὴ καί ἀδιάψευστη ἐλπίδα ξεπερνᾷ τοὺς περιορισμούς καί τίς δεσμεύσεις τῆς ἀμεσότητας καί ἐπεκτείνεται στὴν ἐπέκεινα πραγματικότητα. Ὅταν ἡ ἐλπίδα δέν ἔχει τὴ διάσταση αὐτῆ, τότε καταστρέφεται ἀργά ἢ γρήγορα μέσα στό χάος. Μὲ ἄλλα

Ἐλπίδα
καί
ἀπελπισία

Ἐλπίδα
καί
ὑπομονή

1. Ἀσκητικὴ, Ἀθήνα 1964, σ. 21.

2. Βλ. π.χ. Ἰω. Χρυσόστομου, ὁ.π.

3. Εἰς Ψαλμὸν 10,1, PG55,140.

4. Πρβλ. J. Moltmann, ὁ.π., σ. 14.

5. Ρωμ 8,25.

6. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομου, Εἰς ἀνδριάντας 2,3, PG 49,37.

λόγια ἢ ἐλπίδα εἴτε βεβαιώνεται στό Θεό, εἴτε ὀδηγεῖται στό μηδέν. Μέ τήν ἐλπίδα στό Θεό βγαίνει ὁ ἄνθρωπος ἀπό τά στενά πλαίσια, μέσα στά ὁποῖα ἀνακυκλώνεται ἡ φθορά καί ὁ θάνατος καί περιορίζεται ἡ πρόσκαιρη ζωή του, καί εἰσέρχεται στήν ἀλήθεια τῆς ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ.